

'המלחמה בלימודים' הייתה אמנם לדברי צימרינג החלטה קשה במישור האישי והקולקטיבי, אבל היא טיהרה את אוירת התנועה, גיבשה את פעיליה ויצרה תנאים פסיכולוגיים אחידים בעד חלוציות'. מהלך זה העמיד את החלוציות – בתורת מושג שמשמעותו הקונקרטית עלייה והתיישבות חקלאית בקיבוץ, ובתוך כך הליכה בדרך שפרצו קודמיהם המתיישבים והלוחמים – כציר המרכזי שסביבו נעים החיים התנועתיים ב'דרור'. עד מהרה עתידה הייתה להצטרף לכך ההיקלטות ב'קיבוץ הברזילאי', ברור-חיל. המהלך נבע אמנם מצרכיה הפנימיים של 'דרור', אבל שימש כמנוף להגברת המודעות לנוכחותה בקהילה היהודית, ובזכותו היא התבססה בנוף היהודי-ברזילאי כגורם החותר להפוך 'לתנועה של המונים', והממריץ את פעיליו לגייס לשורותיהם עוד ועוד צעירים, בעיקר לשכבות הגיל הבוגרות.⁶⁵ המגמה לחבר את הערכים החלוציים האידאליסטיים שהושתתו על שיחות בעניינים אידאולוגיים בתנועת נוער עם שימור הזיקה אל התרבות של ארץ המוצא הברזילאית, עתידה הייתה להתבהר במלוא היקפה על אדמת ישראל. החיבור הזה נוצר כמעט מאליו ובאורח ספונטני כפרי החיים השיתופיים של דוברי הפורטוגזית בספר הדרומי, שדבקו בשאיפה התנועתית לטפח קשר מתמשך שיגשר בין שני העולמות.

ה. המפגש בין ציונות חלוצית לדיפלומטיה תרבותית

מסוף שנת 1952 החלו להיקלט חברי תנועת 'דרור' הברזילאית שעלו ארצה בקיבוץ ברור-חיל. כמה חודשים לאחר מכן החליטו חברי התנועה בישראל והנהגת התנועה בברזיל שמכאן ואילך יופנו העולים אך ורק לקיבוץ זה. לעומתם העדיפה תנועת 'השומר הצעיר' הברזילאית לפזר את בוגריה במספר קיבוצים, בתקווה שכך יצליחו להיקלט ולהתערות ביתר קלות במציאות הקיבוצית הישראלית. שיקולים אחדים נהחו את 'דרור' וברור-חיל בהכרעתם. ראשית, ריכוז כל פעילי התנועה נדבך על גבי נדבך – לשכבותיהם הגיליות השונות – בקיבוץ המזוהה עם דרכה של 'דרור', והמחויב להקדיש משאבים אנושיים וארגוניים למימוש תפיסתה בחיי היום-יום. שנית, שימור שיתוף הפעולה הפרקטי והאידאולוגי בין חברי התנועה שכבר נמצאים בישראל לבין עמיתיהם העוסקים בפעילות חינוכית בברזיל ובהכנת גרעיני העלייה הבאים. שלישית, חתירה ליצירת קיבוץ גדול מבחינת מספר חבריו, שתתקיים בו זיקה דינמית, רצופה ומתמשכת בין 'ארץ האם' לבין נקודת יישוב בעלת דגשים ברזילאיים מובהקים מבחינה תרבותית, מנטלית, לשונית ועוד.⁶⁶

ההכרעה לעגן באורח פורמלי את הזיקה בין תנועת 'דרור' הברזילאית (לגלגוליה) לבין ברור-חיל התקבלה באמצע 1953, בעת ביקורו של שרת בברזיל אבל ללא קשר ישיר אליו. בתקופה הנדונה הסתמנה דעיכה מסוימת בהתלהבות הראשונית לנוכח הקמתה של מדינת ישראל ובאו 'ימי קטנות', ובנסיבות אלה נוצר משבר בנוגע למשמעותה הקונקרטית של התודעה הציונית. בחוגי הנוער הציוני

65 ד' צמיר, 'קיום אופייניים בהתפתחותה של התנועה הברזילאית', קונטרס, 28 (14 ביולי 1956), א"ט, 7/180/7. 'קונטרס' היה כתב-העת של 'איהוד הנוער החלוצי'.

66 שם; צ' חזן, נתיבים וגעגועים, תרגמו א' הצמרי וש' מור-הצמרי, תל-אביב תשס"ז, עמ' 106-107, 128-131.

בברזיל, כמו בתפוצות יהודיות אחרות, התבלטה דילמה כפולה: האם כינון המדינה משמעו שפג הצורך בציונות? והאם מי שמסיבות שונות אינם יכולים לממש את התכנית המוצהרת לעלות לארץ צריכים בהכרח לנטוש את שורות התנועה?⁶⁷ בתנועת 'דרור', שדחקה בכוגריה להגשים את צו העלייה,

נדרשה תחלופה רצופה של הפעילים המרכזיים בתנועה, שכן פעם אחר פעם עלו חברי ההנהגה ארצה. מבחינת מספרית הוכחה תקפותה של ההחלטה לחייב את הבוגרים לעלות ארצה, כאשר התנועה הצליחה בעקביות לייצר מתוכה מחדש הנהגה ראויה ובה בעת להעמיק את היקף פעולתה, כפי שהדבר ניכר בנתונים משנת 1956. ביהדות ארגנטינה, שמנתה כ־300,000 נפש, היו עשרים ושלושה סניפים של תנועת 'דרור', ובהם 1,222 חניכים. לעומת זאת בברזיל, שיהודיה מנו כשליש ממספרם של יהודי ארגנטינה, היו לתנועת 'דרור' שבעה סניפים, ובהם 1,020 חניכים. בשנים 1952-1956 עלו מארגנטינה לישראל 378 בוגרי 'דרור' (230 מהם שהו טרם עלייתם בחוות הכשרה), ומברזיל עלו 234 בוגרי התנועה (143 מהם שהו טרם עלייתם בחוות הכשרה).⁶⁸ נתונים אלה השתקפו גם בהיקף העלייה מהארצות הללו באותה תקופה: מהקמת המדינה ועד 1960 עלו ארצה מארגנטינה 4,040 יהודים, לעומת 1,704 יהודים שעלו מברזיל.⁶⁹ הגישה שנועדה להבטיח כי גרעין גדול של ברזילאים יחיה בקיבוץ אחד וישמש לאורך ימים כאמצעי קשר עם הקהילה היהודית בברזיל וכגורם

שער חוברת שכבת 'הצופה' (גילאי 9-11) של תנועת הנוער 'דרור', סאו פאולו 1955 (באדיבות ארכיון קיבוץ ברור-חיל)

החלוצי והדומיננטי של יהדות ברזיל בישראל, נועדה להזיז את תהליך ההתפתחות הדמוגרפית ההדרגתית של ברור-חיל ולהציג לפני חניכי 'דרור' בברזיל משאת נפש חלוצית ראלית ומוחשית. גישה זו לא נותרה בתחומי הנעשה בחיק הקיבוץ ובתנועת הנוער, אלא הקרינה על תהליך הידוק היחסים של הקהילה היהודית בברזיל עם ישראל ועל הידוק הקשרים הדיפלומטיים בין ברזיל לישראל. המגמה האמורה באה לידי ביטוי בכירור במישורי המגע התרבותי הרשמי והבלתי רשמי, שחברי 'דרור' וברור-חיל מילאו בו תפקיד פסיווי למדי.

67 ק' חרמץ, 'חנוך ותרבות בברזיל', דבר, 16 בפברואר 1953.

68 'חברי התנועה בחו"ל', קונטרס, 30 (22 ביולי 1956), א"ט, 7/180/7.

69 הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, העלייה לישראל 2007-2010, ירושלים 2012, עמ' 37, 'עולים לפי תקופת עלייה, יבשת וארץ לידה', לוח 5. מהקמת המדינה ועד 2010 עלו מארגנטינה 60,169 יהודים, ומברזיל עלו 11,587 יהודים.

מזן הפרסקטיבה של ראשי הקהילה היהודית בברזיל הייתה פעילותן של תנועות הנוער הציוניות מרכיב במערך רחב של עשייה קהילתית יהודית. בהקשר הציוני כללה עשייה זו בין היתר את בתי הספר היהודיים שלימדו בהם גם בעברית, את הפעולות החינוכיות שיזמו שליחי 'קרן קימת לישראל', את המגביית למען ישראל ואת טקסי יום העצמאות של ישראל מדי שנה. נלווה אליהם הירחון 'ברזיל-ישראל', שנרפס בפורטוגזית בריו דה ז'ניירו בעריכתה של ברתה קוגן, נפוץ באלפי עותקים, ודומה בעיתון 'דבר' למעין "גשר הנייר" של ימות המשיח באגדה היהודית, שמחבר 'בין יהדות ברזיל הרחוקה ובין מדינת ישראל'. כחלק מהמכלול הנזכר הוקמו בריו דה ז'ניירו מכון למחקר היסטורי של היישוב היהודי בברזיל ומכון להקניית תרבות עברית, וב-13 במאי 1954 נוסד בתל-אביב האיגוד לקשרי תרבות ישראל-ברזיל, במקביל לאיגוד דומה שהחל לפעול בריו דה ז'ניירו.⁷⁰ קשרי התרבות המתרקמים התבטאו במימון ובסיוע שהעניק האיגוד הברזילאי להצגת שלושים ציורים של שבעה ציירים ישראלים, ובהם נחום גוטמן ויחזקאל שטרייכמן, בתערוכת הביאנלה שנפתחה בסאו פאולו ביוני 1955.⁷¹ הצייר והדיפלומט אריה ארוך, שכיהן כמנהל המדור לקשרי תרבות במחלקת ההסברה של משרד החוץ, ושהיה לימים הציר השלישי של ישראל בברזיל, עמד על העובדה שהאיגוד שנוסד בריו דה ז'ניירו, בדומה לזה שהוקם בארץ ובמידה רבה בניגוד למתכונת של מכונים מעין אלה שפעלו בארצות אחרות, קיבל עליו את התפקיד להפיץ את התרבות הברזילאית בישראל ולא רק את תרבות ישראל בברזיל.⁷²

בשתי המדינות פרשו אישים בכירים את חסותם על פעילותם הענפה של האיגודים. למשל שר החוץ הברזילאי נאם בטקס פתיחת המכון בריו דה ז'ניירו, שהתקיים באולם ההרצאות של משרד החוץ הברזילאי בנוכחות סנטורים ואישי ציבור בכירים. בישראל נבחר לנשיא כבוד של האיגוד שר החינוך בן-ציון דינור, ובמועצת האיגוד היו חברים בין היתר הציירים מרדכי ארדון וארוך, נשיא הטכניון יעקב דורי, האחים הפרופסורים אהרן ואפרים קצ'לסקי (קציר) ממכון ויצמן למדע, פרופסור גרשם שלום, נשיא התאחדות התעשיינים אריה שנקר, השר יוסף בורג וזלמן שז"ר, שעתידי לכהן כנשיא המדינה. בדין וחשבון על פעולות האיגוד לקשרי התרבות ישראל-ברזיל מסר העומד בראשו, הנשיא והרקטור של האוניברסיטה העברית בירושלים פרופסור בנימין מזר, כי כחלק מפעילות האיגוד, שכללה ביקורים הדדיים ותערוכות בתחומי הציור, הארכיטקטורה, הצילום, הספרות ועוד, עתידים חבריו לסייר ב'קיבוץ עולי ברזיל', "ברור חיל" שכנגב הצפוני. חברי קיבוץ זה, שרובם נולדו בברזיל ושפת אמם פורטוגזית, עדכן מזר את חברי מועצת האיגוד, 'הביאו עמם מעט מטעמה של ארץ מוצאם ומתרבותה, והכוונה היא לאפשר לחברי האיגוד לשאוף מעט מאווירה זו'.⁷³

70 ראו למשל: ז' בן-דוד, 'היהדות והציונות בברזיל', דבר, 28 בספטמבר 1951; מדור אמריקה הלטינית במשרד החוץ לצירות ישראל בריו דה ז'ניירו, 16 במאי 1954, אה"מ, חצ-2390/16; 'אמית', 'מוסד תרבותי ברזיל-ישראל', דבר, 20 ביוני 1954; א' פסקין, מנהל המכון לתרבות עברית, ללשכה הראשית של 'קרן קימת לישראל', 4 בנובמבר 1955, אצ"מ, KKL5/22478.

71 'ציירים מישראל בתערוכת סאו פאולו', הארץ, 6 ביוני 1955.

72 ארוך לצירות ישראל בריו דה ז'ניירו, 2 באפריל 1954, אה"מ, חצ-2390/16.

73 ב' מזר ו' לרון לחברי מועצת האיגוד לקשרי תרבות ישראל-ברזיל, 19 באפריל 1955, אה"מ, חצ-2390/16.

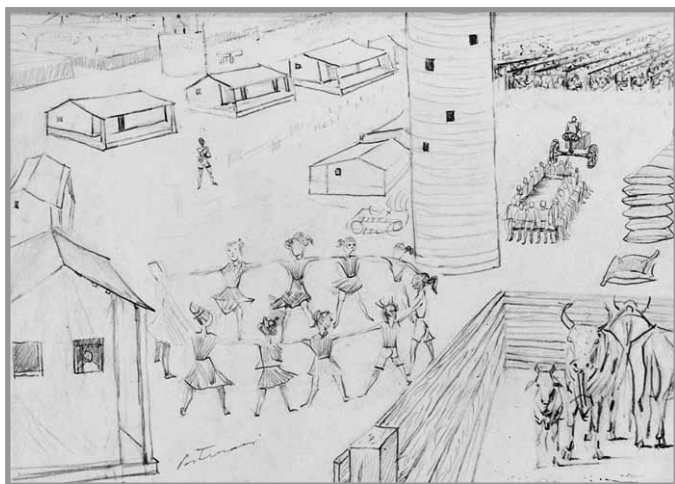
במסגרת הפעילות התרבותית המשותפת בא לישראל באוגוסט 1955 הסופר והעיתונאי הברזילאי הנודע ג'וזה לינס דו ראגו (Do Rego), ובעקבות מסעו הוא פרסם סדרת מאמרים על ישראל בעיתון הברזילאי החשוב ביותר 'או גלובו' (*O Globo*, העולם). ביקורו בברור-חיל, בהדרכתם של שני צעירים ברזילאים מסאו פאלו שהפכו לחברי הקיבוץ, היה לדבריו אחד מגולות הכותרת של שהייתו בישראל, ולא רק משום ששוחחו עמו על כדורגל 'זאירחווהו בלבביות האנושית החמה הנהוגה בבית ברזילאי'. באמצעות דו ראגו נחשפו מיליוני קוראי העיתון אל 'קיבוצם של הברזילאים' השוכן בנגב, והממשמש דגם לצורת חיים שבה 'ההומניות במקום הברוטליות היא העיקר, מתוך מתן אחריות לכל אדם באורח הרמוני'. שיר ההלל של הסופר, שעל פי עדותו התרגש עד דמעות למראה עיניו בברור-חיל – שם, ולא בשום מקום אחר בסירוי ברחבי ישראל ובאתרים הקדושים לדתו הנוצרית בגדה המערבית – נחתם בקביעה שהחיים החברתיים הנוצרים בקיבוץ הם המראה המזוקק הקרוב ביותר שראה מימיו למילה היוונית 'סימפונייה'.⁷⁴

מנקודת המבט הציבורית-פומבית הישראלית נדמה כי שיאה של פעילות תרבותית זו אירע ביוני 1956, עם פתיחת תערוכת עבודותיו של הצייר הברזילאי קנדידו פורטינרי (Portinari), שנחשב כ'פיקאסו של ברזיל'. התערוכה התקיימה ביזמתם של שני האיגודים לקשרי התרבות בין ברזיל לישראל, וזכתה לחסותו של שר החוץ שרת, יממה לפני פרישתו המאולצת מתפקידו ערב מלחמת סיני. שרת, שתלה במבואת המעון הרשמי של שר החוץ את תמונת פורטינרי שקיבל בעקבות סיורו בברזיל בשנת 1953, אמר לצייר כי הקהל הרב שהגיע לפתיחת התערוכה בירושלים בשבת בבוקר, 'בא לא להיראות ולהתגדרר אלא אך ורק לספק צורך תרבותי – להזין עיניו ביצירה אמנותית מעולה'.⁷⁵ כ-160 מציורי השמן, הרישומים, הרפרודוקציות והתצלומים של פורטינרי הוצגו במשך ארבעה חודשים בזה אחר זה ב'בצלאל' שכירושלים, כמוזאון תל-אביב, כמוזאון לאמנות חדישה בחיפה ובמשכן לאמנות ע"ש חיים אתר בעין-חרוד. בקטלוג שליווה את התערוכה ציין ציר ברזיל בישראל, נלסון טאבאז'ארה (Tavajara), כי 'פורטינרי הינו ביטויה הנאמן של ברזיל'. הוא שיבח את האיגודים לקשרי תרבות ברזיל-ישראל, שהבינו כי אין שום 'אמן ברזילאי אחר שיוכל להתעלות עליו הן מבחינת זכותו והן מבחינת יכולתו להיות פרשנם הנאמן של כל אותם נתונים העושים את ברזיל ואת עמה כה שונים מכלל יתר עמי היבשת האמריקאית'.⁷⁶ פורטינרי שהה עשרה ימים בישראל לרגל פתיחת התערוכה ב'בצלאל', טייל במקומות שונים, ועם עזיבתו סיפר כי 'בקיבוץ ברור חיל של יוצאי ברזיל הרגשתי כמו בבית' (הוא גם העניק לקיבוץ ציור משלו במתנה). באדיבותו אמר גם: 'אולם

74 J. Lins do Rego, *Roteiro de Israel*, Rio de Janeiro 1955, pp. 31–32. המאמרים להביא את דו ראגו לישראל ארכו למעלה משנה. ראו: 'אמית, 'מוסד תרבותי ברזיל-ישראל', דבר, 20 ביוני 1954.

75 מ' שרת, יומן אישי, ה, תל-אביב 1978, עמ' 1441–1443 (15–16 ביוני 1956); 'צייר ברזילי לישראל', דבר, 19 באפריל 1956.

76 'תערוכת פורטינרי נפתחה בירושלים', דבר, 17 ביוני 1956; 'נפתחה תערוכת הצייר פורטינרי', שם, 23 ביולי 1956; נ' טאבאז'ארה, 'הקדמה', קאנדידו פורטינרי: ציורי שמן ורישומים מן השנים 1940–1956, ירושלים תשט"ז. במאי 1955 התקיימה ב'בצלאל' תערוכה של ארכיטקטים ברזילאים במתכונת דומה, בחסות האיגודים לקשרי תרבות בין ברזיל לישראל, ולרגל פתיחתה הוענק ל'בצלאל' ציור של פורטינרי. ראו: 'נפתחה תערוכת ארכיטקטים ברזילית', דבר, 15 במאי 1955.

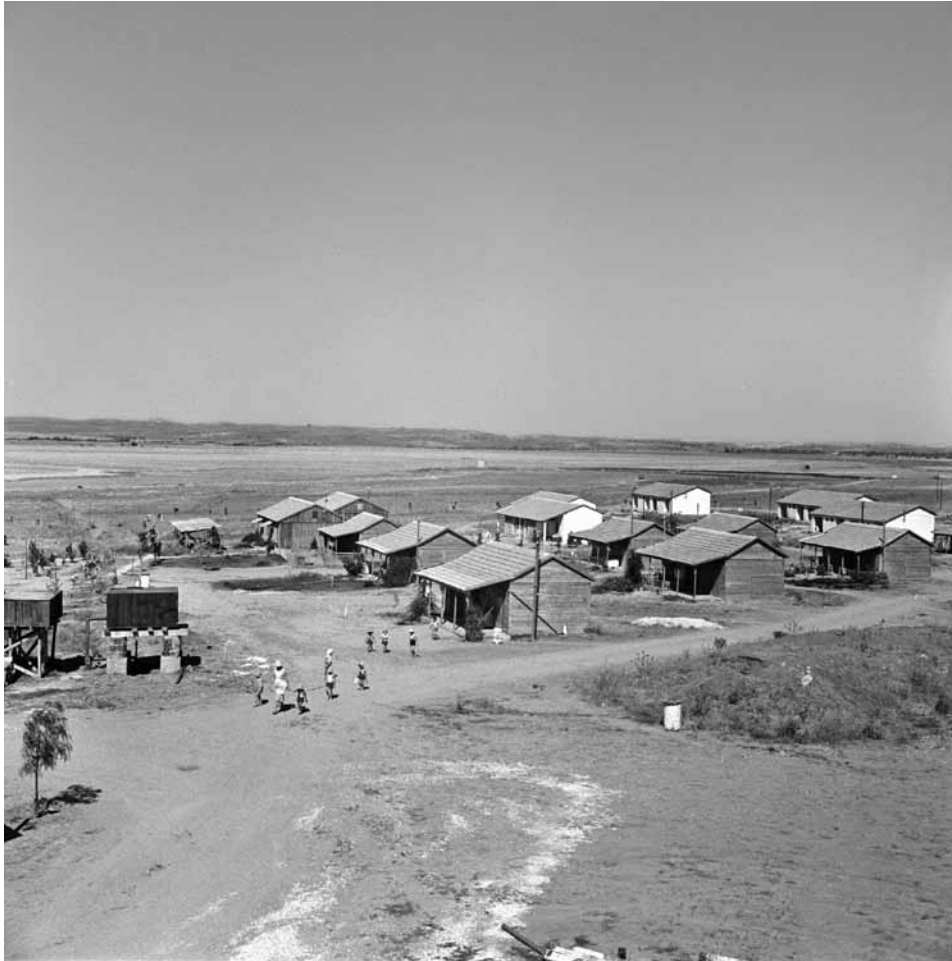

רישום של חיי הקיבוץ בספרו של הצייר הברזילאי קנדידו פורטינרי 'ישראל' (ריו דה ז'ניירו 1957)
(ראו ציור הצבע בשער החוברת)

צוין כי בקיבוץ נמצאים 116 חברים, המתגוררים בחמישה-עשר צריפי עץ, ובהם שלושים ושמונה יחידות דיור, ורק שלושה בניינים, הכוללים שתיים-עשרה יחידות דיור.⁷⁸ לאורך שנות החמישים דחקו פרנסי ברור-חיל שוב ושוב במוסדות הסוכנות היהודית המופקדים על ההתיישבות הצעירה ובמוסדות 'איחוד הקבוצות והקיבוצים' כי יירתמו לפתור את בעיית הדיור המעיקה, ונימקו שהמדובר ב'משק קולט, יוצר ומתפתח, המשמש דוגמא מחנכת לעלייה מארצות דרום אמריקה'. במכתב ממרס 1956 הדגיש צמיר, מזכיר הקיבוץ והדמות הבולטת בו, שברור-חיל הוא 'הקיבוץ הראשון של יהדות ברזיל ומהווה לעת עתה הכתובת היחידה של מרכז יהודי זה ומשום כך ניתנת לנו האפשרות הנדירה של הכוונה אלינו של מספר בלתי פוסק של חברי תנועה וגם של קרובים של בנינו'. ברוח זו תבעו הוא ועמיתיו, 'ללא הירות מופרזת' כלשונם, שהגורמים המיישבים יבחנו את מצבם לא לפי הדפוסים המקובלים, אלא לאור הסיכויים הגדולים הטמונים בעובדה שברור-חיל משמש 'כמקור משיכה רציני ביותר' לעולים חלוצים מברזיל, ובהתחשב בכך ש'האנשים והחזון ישנם'.⁷⁹ ביטוי לכך ניכר בגידול המהיר בהיקף האוכלוסייה בברור-חיל, על אף העזיבה הרציפה של חברי הגרעין המצרי. הקיבוץ צמח מ-201 נפשות בשנת 1955 ל-471 נפשות בשנת 1958, עם צפי לגידול ב-90 נפשות נוספות בשנת 1959. חבריו טיפחו חזון להצמיח בנגב קיבוץ רב אוכלוסין ראשון, בסדרי הגודל של אפיקים או גבעת-ברנר; קיבוץ שימנה למעלה מ-1,000 חברים מקרב חברי 'דרור' מברזיל. במכתב ששלחו צמיר ונחום פסה, מרכז המשק, ביוני 1960 אל לוי אשכול, שר האוצר וראש מחלקת ההתיישבות בסוכנות, ובמקביל אל גיורא יוספטל, שר העבודה, הביאו השניים לשיא את השימוש במוטיב החוזר

עלי להוסיף שבכל מקום בארץ הרגשתי כמו בבית'. בעקבות ביקורו יצא לאור בדצמבר 1957 ספר רישומים וציורים פרי התרשמותו של פורטינרי ממראה עיניו בישראל, והוא נחתם בציור מרשים של חיי הקיבוץ.⁷⁷ חיי היום-יום בספר האפרורי בשער הנגב היו חפים מתהילת ביקורי המכובדים. יומיים לאחר שדיווח שרת בממשלה על ביקורו בברזיל בשנת 1953, פנתה מזכירות ברור-חיל למזכירות 'איחוד הקבוצות והקיבוצים' וביקשה תוספת מבנים דחופה לקיבוץ ההולך ומתאכלס בעולי תנועת 'דרור' מברזיל. בפנייה

77 'הצייר פורטינרי יצא את הארץ', דבר, 26 ביוני 1956; C. Portinari, *Israel, New York & Rio de Janeiro* 1957, p. 141; מזכירות ברור-חיל למזכירות 'איחוד הקבוצות והקיבוצים', 19 במאי 1953, אי"ט, 7/294/4.
78 ראו למשל: מזכירות ברור-חיל אל ר' ויץ, מנהל המחלקה להתיישבות בסוכנות היהודית, 16 בינואר 1956, אי"ט, 7/52/11; צמיר, מזכיר ברור-חיל, אל בסין, המחלקה הטכנית בסוכנות היהודית, 12 במרס 1956, שם; א' בריח, מזכירות ברור-חיל, אל ויץ, 29 בספטמבר 1956, אי"ט, 7/52/12; פסה, מרכז משק ברור-חיל, אל מ' אלטמן, ועדת משק ב'איחוד הקבוצות והקיבוצים', 21 באפריל 1960, אי"ט, 7/160/4.

**קיבוץ ברור-חיל
(1956)**

(צילום: פריץ שלזינגר;
באדיבות ארכיון קק"ל)

של 'הקיבוץ הברזילאי' כהנמקה למתן תוספת השקעות ומענקים לברור-חיל:

היום אין באפשרותנו לקלוט אנשים הפונים אלינו מברזיל ומהארץ. החודש למשל, צריכים להגיע 15 איש מברזיל ו-4 משפחות מן הארץ שביקשו להתקבל אצלנו, ואחריהם עוד רבים יבואו. אין אנו יודעים כיצד לקבלם. חשוב גם להדגיש שלא רק שהמשק צריך את האנשים האלה לצורך קיומו ופיתוחו, אלא שאנשים אלה מברזיל ואחרים כמוהם יכולים להיקלט היום רק בברור-חיל. ועל חשיבות העלייה והקליטה מדרום אמריקה אין צורך להוסיף, בוודאי.⁸⁰

80 צמיר ופסה אל אשכול ואל יוספטל, 9 ביוני 1960, אי"ט, 7/160/4; דר"ח ועדת משק של 'איחוד הקבוצות והקיבוצים' על ביקורה בברור-חיל, 16 ביולי 1957, אי"ט, 7/52/12. ההיבטים הכלכליים והחברתיים המקומיים של המציאות המשקית בברור-חיל חורגים מתחומי של הדיון במאמר הנוכחי, והעיסוק בהקשרם הקונקרטי הוא טרואי ביסודו, מאחר שבעיות מסוג זה היו מטבע הדברים בכל קיבוץ.